

2. ПЕДАГОГІЧНИЙ ТА ПСИХОЛОГІЧНИЙ ДОСВІД

Наталія Валеріївна Єзерська,

кандидатка психологічних наук,
доцентка кафедри психології та соціальної роботи
факультету економіки, соціальних технологій та туризму,
Академія праці, соціальних відносин і туризму,
м. Київ, Україна

 <https://orcid.org/0000-0002-7311-3845>

УДК 159.922-053.6:17.023.34]:37.018.32

DOI: [https://doi.org/10.32405/2309-3935-2023-3\(90\)-49-54](https://doi.org/10.32405/2309-3935-2023-3(90)-49-54)

ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ СУБ'ЄКТИВНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ ПІДЛІТКІВ В УМОВАХ СПЕЦІАЛІЗОВАНОЇ ШКОЛИ-ІНТЕРНАТУ В ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація.

У статті проаналізовано основні психологічні чинники обдарованих підлітків, які навчаються за фізико-математичним напрямом в умовах воєнного стану. Представлено та здійснено аналіз результатів суб'єктивного благополуччя підлітків і його чинників залежно від умов навчання.

Ключові слова: суб'єктивне благополуччя; воєнний стан; підлітки; само актуалізація; емоційна спрямованість; психологічний супровід; кореляційні зв'язки.

Сучасні освітні технології передбачають перегляд підходів щодо розв'язання проблем практичної роботи з обдарованими підлітками. Варто зазначити, що деякі кроки щодо діагностики, навчання, певної підтримки в Україні вже зроблені. Водночас поза увагою науковців залишилося питання постійного цілеспрямованого соціально-психологічного супроводу адаптації обдарованих підлітків спеціалізованої школи-інтернату в умовах воєнного стану. Науково організований супровід / підтримка обдарованих підлітків повинен мати на меті допомогти дорослим (педагогам, батькам, вихователям, соціальним педагогам, психологам) не загубити обдарованість та забезпечити реалізацію її індивідуальності.

Переживання благополуччя (чи неблагополуччя) інтегративне. На нього впливають різні сторони буття підлітка, у ньому поєднано чимало особливостей ставлення підлітка до себе та навколишнього світу. Розуміння «суб'єктивного благополуччя в умовах воєнного стану» стало предметом пильної уваги вітчизняних психологів порівняно недавно.

Так, К. Ріфф трактує психологічне благополуччя як позитивний аспект психічного здоров'я людини, що може бути розкрито через поняття само-

актуалізації (А. Маслоу), особистісної зрілості (Г. Олпорта), повноцінно функціонуючої особистості (К. Роджерса), індивідуалізації (К. Юнга). Психологічне благополуччя визначається як прагнення до досконалості, що відображає реалізацію істинного потенціалу людини. Зокрема Т. Кашдан розуміє психологічне благополуччя як зміст психологічного здоров'я, що описується як «втілення соціального, емоційного та духовного благополуччя та ресурсу і стану». Близьким до такого трактування психологічного благополуччя є уявлення про щастя як «щось схоже на особистісну рису», завдяки якій відбувається активність людини на шляху до її самоздійснення (М. Аргайл, М. Фордіс, П. Хіллс, С. Любомирські). Аутентичне щастя за М. Селігманом досягається через відкриття людиною позитивних якостей, їх розвиток і реалізацію в різних сферах життя, а саме – на роботі, у сім'ї, у повсякденному житті тощо. Обидва підходи намагаються дати відповідь на запитання «Що таке щастя?», переводять його з категорії філософсько-побутової в науково-методологічну, а також засновані на концептуально відмінних поглядах на особистість та її життєву активність.

Евдемоністичний підхід акцентує на особливостях особистості, що є необхідними для пози-

тивного функціонування і полягає в продовженні її розвитку. На нашу думку, можемо його визначити як особистісно-психологічне бачення.

Гедоністичний підхід більше уваги приділяє соціальним обставинам життя та впливу суспільства на те, як людина оцінює зміст власного існування, а позитивність його розглядає як досягнення стану задоволеності потреб. Тобто таке бачення можна розглядати як соціально-психологічне.

Завдання нашої статті полягає в експериментальному виявленні та здійсненні аналізу емпіричного дослідження виявлення впливу умов інтернатного перебування на суб'єктивне благополуччя підлітків в умовах воєнного стану.

На початку нашого дослідження ми висунули гіпотезу, яка полягає у припущенні, що рівень суб'єктивного благополуччя здобувачів освіти визначається специфічними соціально-психологічними факторами, до яких належать умови первинної соціалізації, характер соціальних взаємин здобувачів освіти, показники мотивації світогляду, а також індивідуальні якості особистості. Особливий принцип роботи з обдарованими дітьми запропонувала В. Юркевич. На думку вченої, обдаровані діти потребують спеціальної психологічної підготовки, підвищення «психологічного імунітету» шляхом «методу розвивального дискомфорту», суть якого полягає в тому, що [5]:

1) негативні емоції відіграють особливу роль в особистісному та пізнавальному розвитку обдарованих учнів, оскільки за допомогою дискомфортних ситуацій. Необхідно формувати в них сценарій переможця, що передбачає, з одного боку, впевненість у перемозі, а з іншого – психологічну готовність до невдачі;

2) варто формувати у обдарованої дитини прагнення до активності в дискомфортних ситуаціях, що постає умовою гідного виходу з ситуації;

Ключовими напрямками соціально-психологічного супроводу адаптації обдарованих учнів підліткового віку в умовах інтернатного перебування є:

- *психодіагностичний*;
- *психопрофілактичний і розвивальний* (створення психолого-педагогічних умов адаптації й особистісного розвитку обдарованих підлітків). Позитивний результат забезпечать рольові та психогімнастичні ігри, вправи, етюди, тренінги, групове обговорення;

- *навчально-виховний* (навчання і виховання обдарованих підлітків);

- *психолого-педагогічне консультування й освіта* батьків, учителів (ефективними формами роботи є семінари, лекції, практикуми, психолого-педагогічні консиліуми), у рамках якого варто розробляти стратегію супроводу кожного обдарованого підлітка.

Аналіз літератури показує, що сам процес чинників суб'єктивного благополуччя характеризується динамічністю. Він проявляється у безперервному руслі від одного знання про себе до іншого і в подальшому розширюється, поглиблюється в індивідуальній сфері, соціально-психологічних взаєминах, мотивації світогляду.

Мета соціально-психологічного супроводу має полягати у виявленні та подоланні труднощів адаптації обдарованих підлітків до умов проживання та навчання в спеціалізованій школі-інтернаті.

До етапів соціально-психологічного супроводу адаптації обдарованих підлітків в умовах спеціалізованої школи інтернату варто зарахувати:

1) встановлення чинників суб'єктивного благополуччя підлітків, що впливають на рівень адаптації;

2) інтерактивні заняття;

3) роботу з вчителями;

4) аналіз результативності соціально-психологічного супроводу.

Враховуючи отримані у дисертаційній роботі автора статті емпіричні дані, нами були сформовані практично-орієнтовані завдання, розв'язання яких ми здійснювали в процесі формульованого експерименту.

Головними завданнями є:

- розробка програми соціально-психологічного супроводу на основі отриманих результатів емпіричного дослідження;

- проведення та корекція програми відповідно до реальних життєвих умов навчання і можливостей психологічної роботи з обдарованими учнями;

- оцінка ефективності формульованого впливу;

- розробка та оформлення методичних рекомендацій щодо соціально-психологічного супроводу адаптації обдарованих підлітків в умовах спеціалізованої школи-інтернату.

Послідовне виконання цих завдань дало нам змогу: по-перше, проаналізувати отримані дані щодо чинників суб'єктивного благополуччя за окресленими критеріями й узагальнити їх; по-друге, сформулювати висновки щодо вірності вихідної гіпотези нашої роботи та формульованого етапу дослідження окремо; по-третє, оцінити практичну значущість отриманих результатів формульованого етапу дослідження, зокрема розробленої програми соціально-психологічного супроводу; по-четверте, сформулювати висновки щодо ефективності та достовірності розробленої програми, особливостей і можливості її застосування.

Варто зазначити, що підсилення та активація чинників суб'єктивного благополуччя підлітків має супроводжуватися комплексною виховною та розвивальною роботою з боку педагогів, вихователів, психологів, соціальних педагогів освітніх закладів.

Сучасна масова школа фактично не вирішує задачу допомоги дітям (а особливо – обдарованим) в умовах інтернатного перебування. Натомість, враховуючи динаміку когнітивної сфери, нестабільність емоційних реакцій, специфіку основних життєтворчих завдань учнів підліткового віку, важливо розуміти, що головними функціями неперервної освіти в контексті роботи з ними є не стільки набуття нових професійних знань і вмінь, не розширення пізнавального та творчого потенціалу, а сприяння соціальній адаптації. Попри те, що в процесі участі в роботі освіти та спілкування для підлітків вони набувають кращих можливостей соціально-психологічної адаптації [5], власне зацікавленість цих учнів в отриманні такого роду допомоги нашоухе на думку про неповну задоволеність своїм актуальним становищем. Це, з одного боку, може бути пов'язане з кращим розумінням себе, осмисленням і прийняттям своїх переживань та готовністю до змін їх у позитивну сторону, орієнтованість на розвиток, а з іншого – на наявність інтрапсихічних конфліктів, що по-

требують вирішення, можливе переживання вікової кризи, яка піднімає актуальні екзистенційні питання, розв'язання яких турбує підлітків. Так, за результатами інших досліджень, ключовими аспектами, що знижують показники суб'єктивного благополуччя соціально активних підлітків, є ідентифікація зі стереотипами шефів (старших учнів), часта взаємодія з близькими, матеріальна та емоційна нестабільність, обмеження в можливостях реалізації самодетермінаційних потреб і фізичних ресурсів організму.

Таким чином, встановлюємо, що суб'єктивне благополуччя – це системне утворення особистості підлітка, що визначає повну задоволеність життям і виявляється в самореалізації, усвідомленій автономності та високому рівні адаптації. Суб'єктивне благополуччя обдарованого підлітка передбачає наявність різноманітних психологічних чинників, що в узагальненому вигляді представлено як: суб'єктивну картину власного «Я», готовність до соціальної взаємодії та ціннісно-сислової системи успішного життєутворення (рис. 1).

Рис. 1. Теоретична модель суб'єктивного благополуччя учнів

У внутрішньо-особистісній сфері учнів психологічними чинниками суб'єктивного благополуччя є рівень тривожності особистості, самореалізація, суб'єктивне розуміння щастя (самопізнання). У мотиваційній сфері – самоактуалізація та автономність. Автономність у цьому контексті розу-

міють як сприйняття своєї поведінки, що відповідає власним інтересам і цінностям, а в її основі якого є підтримка і відсутність контролю з боку інших людей. У сфері соціально-поведінкових взаємин учнів – це особистісна адаптація, загальна емоційна спрямованість.

Розуміння суб'єктивного благополуччя (щастя) підлітків як розвитку обдарованості та становлення індивідуальності в освітньому середовищі інтернатного типу школи важливе з таких причин:

- по-перше, дає змогу розширити і поглибити теоретичні та прикладні дослідження з цієї проблематики;

- по-друге, допомагає системно дослідити соціально-психологічні детермінанти адаптації обдарованих підлітків до навчання та проживання в спеціалізованій школі-інтернаті;

- по-третє, дає змогу розробити й апробувати програму соціально-психологічного супроводу обдарованих підлітків до умов інтернатного навчання та проживання.

Головними психологічними чинниками суб'єктивного благополуччя учнів фізико-математичних ліцеїв є особистісна адаптова-

ність, гностична та альтруїстична спрямованість, низький рівень шкільної тривожності та високий рівень самоактуалізації.

Дослідження кореляційних зв'язків суб'єктивного благополуччя учнів фізико-математичних ліцеїв допомогло констатувати тісний взаємозалежний зв'язок між особистісною адаптованістю, самоактуалізацією, альтруїстичною та практичною емоційною спрямованістю та суб'єктивним благополуччям учнів (рис. 2).

Окрім того, на рівень суб'єктивного благополуччя найбільше впливають такі його складові, як мета в житті, самоприйняття та позитивне ставлення. Отже, у адаптованій до колективу особистості, з високою імовірністю спрямованою на самоактуалізацію, можна говорити про високий загальний рівень суб'єктивного благополуччя.

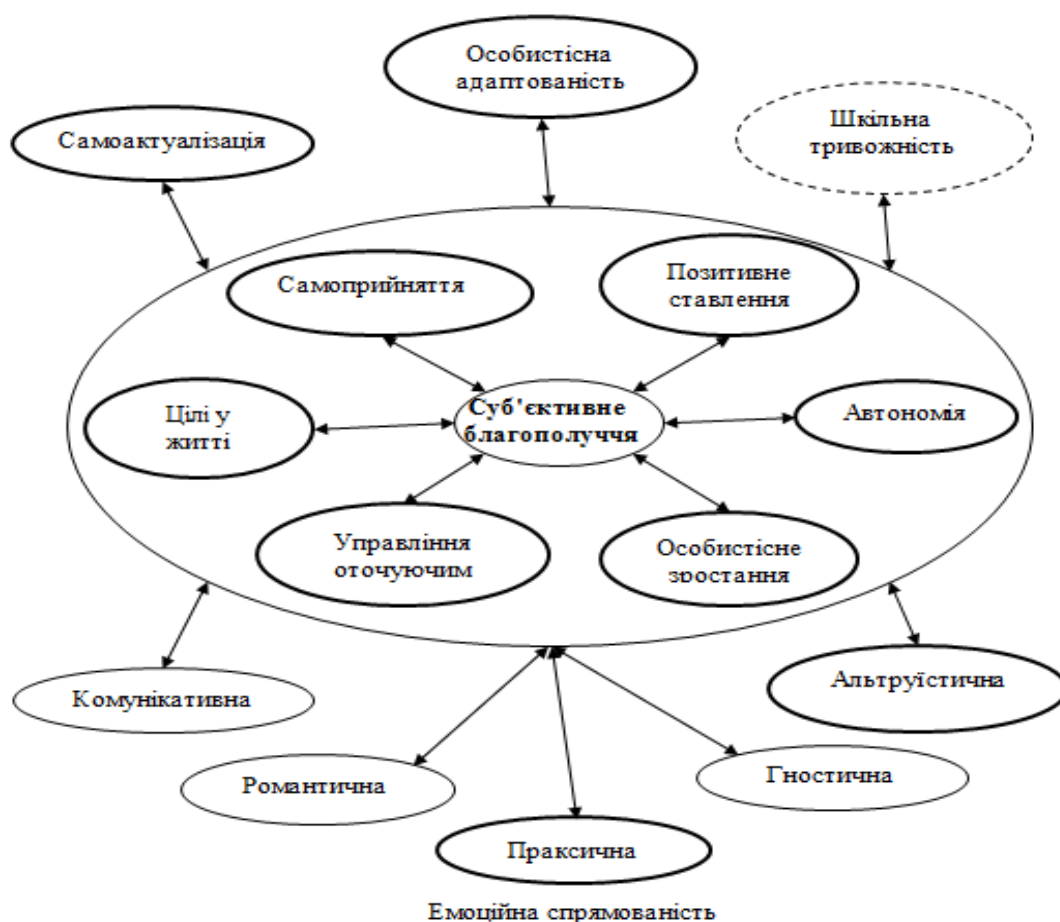

Рис. 2. Кореляційні зв'язки психологічних чинників суб'єктивного благополуччя обдарованих підлітків

У процесі дослідження основних психологічних характеристик підлітків залежно від форми навчання було встановлено, що підлітки, які навчаються в закладі інтернатного типу фізико-математичного спрямування, мають: середній рівень тривожності, з переважанням самооцінної тривожності; практичну, романтичну та гностичну емоційну спрямованість; неочевидний рівень особистісної неадаптованості, середній рівень

самоактуалізації, високий рівень суб'єктивного благополуччя та таких його складових, як особистісне зростання та позитивне ставлення.

Учні фізико-математичного ліцею денного навчання тяжіють до завищеного рівня, що відповідає віковим нормам загальної та міжособистісної тривожності, провідною емоційною спрямованістю є романтична й гностична, мають середній рівень самоактуалізації та ситуативний

рівень особистісної дезадаптованості, суб'єктивне благополуччя на високому рівні.

Щоб точно визначити, чи є статистично значуща різниця між психологічними чинниками суб'єктивного благополуччя учнів інтернатного та денного перебування на навчанні, було використано непараметричний критерій порівняння незалежних вибірок – U-критерій Манна-Уїтні. Значуща різниця між групами учнів Українського фізико-математичного ліцею інтернатного типу навчання та учнями Русанівського фізико-математичного ліцею денного типу навчання спостерігається в тому, що останні мають вищі показники глористичної та романтичної емоції, нижчі показники особистісної адаптованості та праксичної емоційної спрямованості. Також різниця спостерігається за такими складовими суб'єктивного благополуччя як позитивне ставлення, управління оточуючим, самоприйняття та наявність чітких цілей у житті підлітків. Рівень суб'єктивного благополуччя також вищий в учнів Українського фізико-математичного ліцею інтернатного типу навчання.

Для визначення психологічних чинників суб'єктивного благополуччя учнів Українського фізико-математичного ліцею інтернатного типу навчання, використано регресійний аналіз даних. Основними психологічними чинниками суб'єктивного благополуччя для вихованців фізико-математичних ліцеїв є особистісна адаптованість, альтруїстична та гностична емоційна спрямованість, низький рівень шкільної тривожності та рівень самоактуалізації.

Двокроковий кластерний аналіз було застосовано з метою визначення основних чинників, що впливають на адаптованість та суб'єктивне благополуччя учнів. У ході аналізу було виділено два кластери: до першого потрапили учні, що мали задовільну адаптованість до навчального процесу, до другого – неадаптовані учні (відповідно до класифікації самої методики А. Фурмана, за якою порогове значення розрізнення адаптованості – 57 балів). У результаті було встановлено, що до першого кластеру (групи) потрапили ті учні, які мали задовільну адаптованість до навчального процесу, а до другого – неадаптовані учні. Таким чином, можна сказати, що адаптовані учні вирізняються високими показниками праксичної, альтруїстичної, гностичної та комунікативної спрямованості, що впливає на самоактуалізацію та суб'єктивне благополуччя, які дають припустити, що в результаті розвитку емоційної спрямованості за допомогою програми учні будуть мати змогу сформувати та розвинути такі власні якості, як особистісна відповідальність, самопізнання, автономність тощо.

Висновки дослідження засвідчують, що окрім вищезазначених чинників суб'єктивного благополуччя учнів, старшокласники також відчують себе не досить благополучними за інших причин. І ці причини різняться відповідно до

того чи перебуває дитина на навчанні в закладі інтернатного типу, чи має можливість спілкуватися з батьками та рідними щодня. Так, для вихованців ліцеїв постійного перебування характерно нижчі показники тривожності та вищі показники адаптованості та самоактуалізації, суб'єктивного благополуччя. Причому, чинниками суб'єктивного благополуччя визначили тривожність самоактуалізацію та альтруїстичну емоційну спрямованість. Натомість чинниками благополуччя для учнів денного перебування на навчанні встановлено рівень адаптованості, шкільної тривожності, самоактуалізації та гностичну і альтруїстичну емоційну спрямованість. Звісно, чинники різняться залежно від типу навчання, але навіть для супроводу процесу адаптації учнів спеціалізованого інтернатного перебування варто також враховувати і чинники благополуччя, які притаманні звичайним учням.

Дуже добре, коли вчителі вміють розвивати когнітивні здібності підлітків, індивідуалізувати навчальний процес, але обдарована особистість постійно стикається з іншими проблемами – непорозумінням, відчуженням, заздрощам і навіть агресією з боку не лише однолітків, а й дорослих. Це формує в учнів певні труднощі у взаєминах: замкнутість, підвищену тривожність, невпевненість, імпульсивність, агресивність тощо (що було доведено результатами дослідження).

Витоки педагогічної підтримки та соціально-психологічного супроводу ми знаходимо в наукових підходах та практичному досвіді. Реальний рівень здібностей обдарованих учнів не завжди розуміється оточенням і нормальний процес розвитку оцінюється як аномальна непристосованість до життя. Тому необхідність **соціально-психологічного супроводу адаптації обдарованих підлітків** як системи психолого-педагогічної діяльності, спрямованої на діагностику адаптованості, створення соціальних, психологічних, педагогічних умов для успішного навчання та проживання в спеціалізованій школі інтернаті в період адаптації є очевидною.

Таким чином, цим дослідженням ми емпірично зв'язували зміст і закономірності суб'єктивного благополуччя підлітків школи-інтернату в умовах воєнного стану. У результаті дослідження було встановлено, що учні фізико-математичних ліцеїв мають нормальний рівень тривожності, середній рівень самоактуалізації, очевидний рівень особистісної неадаптованості та високий рівень суб'єктивного благополуччя. Доведено, що рівень суб'єктивного благополуччя залежить від умов навчання, проживання в гуртожитку та статі. Окрім того, констатовано взаємозалежний зв'язок тривожності, благополуччя, самоактуалізації особистості та адаптованості – менш тривожні та більш адаптовані учні є більш суб'єктивно благополучними. Для забезпечення суб'єктивного благополуччя учнів підліткового віку в умовах спеці-

алізованого інтернатного перебування необхідні визначені чинники суб'єктивного благополуччя, а саме: низький рівень загальної тривожності, високий рівень самоактуалізації та альтруїстична емоційна спрямованість. Причому, для учнів денного навчання цей список доповнюють самоактуалізація та гностична емоційна спрямованість. Сприятливий прогноз формування чинників суб'єктивного благополуччя підлітків можливий за наявності підсилення механізмів вище зазначених факторів. Основні показники змінюються згідно їх значущості. Це видно з загальної групової статистики чинників суб'єктивного благополуччя. На основі отриманих результатів було розширено та уточнено поняття суб'єктивного благополуччя підлітка.

Використані літературні джерела

1. Аршава І. Ф. Позитивність образу Я і психологічне благополуччя особистості: монографія / І. Ф. Аршава, О. М. Знанецька, Е. Л. Носенко. – Дніпропетровськ : Інновація, 2011. – 134 с.
2. Єзерська Н. В. Суб'єктивне благополуччя обдарованих підлітків як фактор соціалізації / Н. В. Єзерська // Інтернет технології і соціалізація обдарованої учнівської молоді: матеріали круглого столу (Київ, 8 лютого 2017 р.). – Київ : Інститут обдарованої дитини, 2017.
3. Єзерська Н. В. Психологічні чинники суб'єктивного благополуччя підлітків в умовах спеціалізованої школи інтернату : автореф. дис... канд. психол. наук : 19.00.05 / Н. В. Єзерська. – Київ, 2017. – 23 с.
5. Шмаргун В. М. Вікові та індивідуальні психосоматичні особливості дітей як предиктори розумового розвитку (молодший шкільний і підлітковий вік): дис. ... доктора психол. наук: 19.00.07 / В. М. Шмаргун. – Київ, 2010. – 416 с.
6. Юркевич В. С. Обдарована дитина: інклюзія та реальність / В. С. Юркевич. – М. : Просвіта, 1996. – 243 с.

References

1. Arshava, I. F., Znanetska, O. M., & Nosenko, E. L. (2011). *pozytywnist obrazu Ya i psykhologichne blahopoluchchia osobystosti* [Positive self-image and psychological well-being of the individual]. Dnipro, 134 p. [in Ukrainian].
2. Yezerska, N. V. (2017). *Subiektyvne blahopoluchchia obdarovanykh pidlitkiv yak faktor sotsializatsii* [Subjective well-being of gifted teenagers as a factor of socialization]. *Internet tekhnolohii i sotsializatsiia obdarovanoi uchnivskoi molodi – Internet technologies and socialization of gifted students*. Kyiv. [in Ukrainian].
3. Yezerska, N. V. (2017). *Psykhologichni chynnyky sub'iektyvnoho blahopoluchchia pidlitkiv v umovakh spetsializovannoi shkoly internatu* [Psychological factors of the subjective well-being of adolescents in the conditions of a specialized boarding school] *Abstract for Candida's Thesis*. Kyiv, 23 p. [in Ukrainian].

5. Shmarhun, V. M. (2010). *Vikovi ta indyvidualni psykhosomatychni osoblyvosti ditei yak predyktory rozumovoho rozvytku (molodshyi shkilnyi i pidlitkovyi vik)* [Age and individual psychosomatic characteristics of children as predictors of mental development (primary school and adolescence)]. *Doctoral thesis*. Kyiv, 416 p. [in Ukrainian].

6. Yurkevych, V. S. (1996). *Obdarovana dytyna: inkluziia ta realnist* [Gifted child: inclusion and reality]. Moscow, 243 p. [in Ukrainian].

Yezerska Nataliia, PhD in Psychological Sciences, Associate Professor of the Department of Psychology and Social Work, Faculty of Economics, Social Technologies and Tourism, Academy of Labor, Social Relations and Tourism, Kyiv, Ukraine

PSYCHOLOGICAL FACTORS OF THE SUBJECTIVE WELL-BEING OF ADOLESCENTS IN THE CONDITIONS OF A SPECIALIZED BOARDING SCHOOL DURING THE PERIOD OF MARITAL STATE

Summary.

The article analyzes the main psychological characteristics of a gifted teenager studying for the physical and mathematical direction. A comparative analysis of the results of subjective well-being adolescents and their factors, depending on the learning environment. The main approaches to understanding subjective well-being are outlined, the relationship between personal-psychological and social-psychological approaches to psychological factors of subjective well-being is analyzed. A theoretical model of the subjective well-being of students is proposed. The program of the empirical research, its main stages, the criteria for the selection of research subjects, and the characteristics of the groups of gifted teenagers are presented. On the basis of the proposed theoretical model of subjective well-being of students, the concept of subjective well-being of students is defined and psychological factors are established. Modern educational technologies require a review of approaches to solving problems of practical work with gifted teenagers.

The task of the article is to experimentally identify and analyze an empirical study of the impact of residential conditions on the subjective well-being of adolescents under martial law.

It has been proven that the level of subjective well-being depends on the conditions of study, living in a dormitory and gender. An interdependent relationship between anxiety, well-being, self-actualization of the individual and adaptability was established – less anxious and more adapted students are more subjectively well-being. On the basis of the obtained results, the concept of the subjective well-being of the adolescent was expanded and clarified.

Keywords: *subjective well-being; martial state; adolescents; self-actualization; emotional orientation; psychological support; correlation relations.*